

ZAPISKI O ELIJU VITTORINIJU OB PREVAJANJU NJEGOVEGA ROMANA LJUDJE IN NELJUDJE

Dušan Zeljeznov

Siciljanec iz Sirakuz, danes šestinštiridesetletni Elio Vittorini (rojen 25. julija 1908.), predstavlja brez dvoma ne samo pomembno, temveč tudi kaj zanimivo ime v sodobni italijanski književnosti. Elio Vittorini je zanimiv iz dveh razlogov: iz političnih, idejnih in etičnih načel, ki jih zastopa in tolmači v svojih delih ter zaradi svojevrstne stilistične in pripovedne književne forme, ki prav tako rezultira iz njegove celotne človeške, pisateljske in politične koncepcije.

Elio Vittorini sodi namreč med tiste pisatelje, ki zelo radi govoré skoraj naravnost o sebi, o svojem delu, o svojih načelih in svojih prepričanjih. Zato je v glavnem celotno njegovo delo ena sama izpoved človeka in pisatelja Elija Vittorinija. In prav ta neposredna izpovednost, ki jo sicer Vittorini zavija in zapleta v svoje značilne formalne oblike, polne novih in presenetljivih invencij, kar bomo še kasneje videli, daje neverjetne možnosti, da jasno in brez težjih zaprek rešujemo uganko za uganko, vozél za vozlom v njegovi duši, ki vznemirjajo in mučijo pisatelja samega.

Elio Vittorini je pričel svojo pisateljsko pot leta 1935, ko je v nadaljevanjih objavljal vse do leta 1937, v florentinski reviji *Solaria* svoj prvi roman *Il garófano rosso* (Rdeči nagelj). V tem svojem prvem romanu je Vittorini še ves vklenjen v duha in način stare in preizkušene šole italijanskega verizma z Vergo in drugimi na čelu. Vendar pa je ob temeljitem študiju italijanskega realizma in italijanske klasične književnosti sploh kaj kmalu prišel do prepričanja, da nima več smisla in pomena graditi na tradicijah teh starih šol ter se je odločil, da bo sam iskal in seveda tudi našel novih poti, novih vsebin in novih form. Kako se je iztrgal iz vezi tega skoraj stoletnega psihološkega realizma, ki je prevzel in zamrežil skoraj slehernega italijanskega pisatelja zadnjih sto let, pripoveduje nazorno sam Vittorini v predgovoru k svojemu prvemu romanu *Il Garófano rosso*, ki je prvič izšel v knjižni obliki šele v začetku leta 1947. V prvi vrsti, ko opisuje svoj lastni pisateljski razvoj, trdi Vittorini, da je prva in osnovna dolžnost pisatelja, da vedno govori resnico, da »vedno in vedno govori resnico prav s slehernó svojo knjigo, z vsakim svojim sestavkom, da jo ponavlja vsak dan, ne v kaki drugi obliki, temveč z drugim pogledom, ki jo ustvarja sicer različno, da jo obnavlja in s ponavljanjem podaja vsakokrat (oziroma, jo podati poskuša) v popolnosti...« Že zato in zaradi tradicije Vittorini vsekakor ni mogel biti dovolj zadovoljen s svojim prvencem, ni pa se mogel pomiriti tudi z jezikom italijanskega klasičnega romana, kajti ta jezik je »izvrsten za zbiranje eksplicitnih dejstev kake stvarnosti, sposoben jih je eksplicitno povezati, eksplicitno pokazati v njihovih spopadih, toda danes ni več adekvaten tistemu tipu prikazovanja, v katerem želimo izraziti kompleksno občutje, kompleksno idejo, ki sama v sebi vsebuje upanja oziroma nestrpnosti ljudi nasploh, posebno še, če so

te skrite.« In zato Vittorini nadalje nujno zahteva poetski jezik, ki naj bo impresionističen in muzikaličen, kajti naloga takšnega jezika je prav v tem, »da spozna in stremi za tem, da se o resnici spozna tisto, kar se z jezikom pojmov ne da spoznati.« Še bolj konkreten je o tem problemu Vittorini v svojem romanu *Ljudje in neljudje*, ki je izšel leta 1945 in kjer v tako imenovanih kurzivnih interludijih ali intermezzih, ki mu služijo predvsem za osebne izpovedi, pravi: »Mi pa nasprotno pišemo prav zato, ker je bila nekoč neka muzika, ne mislimo na besede, v mislih nam je samo muzika, tisti takti, ki so prihajali trije, pet, sedem in sedem, pet, trije krat petdeset in tri sto petdeset krat vsa tista leta, ko je trajal nek odnos.« Kajti, z drugimi besedami, Vittorini se izogiblje eksplisitnega jezika, ki more zaobseči samo en pogled na resničnost, brez moči poezije, kajti le poezija lahko po Vittorinijevem prepričanju in njegovi lastni praksi v ostalih romanih, zaobseže hkrati vse poglede na realnost, kajti ta poezija, ki bo muzikalna, bo mogla imeti dvojno moč s svojim načinom izražanja neke bolj stvarne in globlje realnosti. Toda tega poetsko muzikalnega načina izražanja v prozi, konkretnije v romanu, ki je po klasičnih izročilih naravnost nasproten temu načinu, pa ni Vittoriniju prinesla zgolj samo notranja potreba njegove lastne stvariteljske moči. K temu je v veliki meri prispevala tudi sama stvarnost okoli njega, ko je leta 1939, napisal svoje *Conversazioni in Sicilia* (Pogovori na Siciliji, izšli letos pri Cankarjevi založbi). Torej, stvarnost sama je prisilila tudi Vittorinija, da je v tej poetsko muzikalni koncepciji svojega romana, ki dopušča v sebi dokaj czopovščine in dvoumnosti, lahko okoli ovinka povedal in izpovedal vse tisto, kar je čutil, mislil, trpel in videl pod mussolinijevsko diktaturo. Saj pravi sam:

»...Čutil sem potrebo, da povem nekaj, kar si je v fašistični kraljevini Italiji človek sploh upal povedati občinstvu v brk, kralju v brk, duceju v brk samo na oni način, kakor to izraža muzika, na kakršen način prikazuje to melodrama, poezija...«

In dalje: »Iz te notranje potrebe se je rodila moja misel, kot se je ta potreba rodila iz mojega tedanjega življenja, iz ljubezni, ki sem jo vse bolj in bolj občutil do svoje dežele, do ljudi, do dragih tovarišev ljudi, ki sem jih že poznal, do dragih tovarišev ljudi, ki jih nisem poznal... do otrok, ki so bili moji otroci, pa do otrok, ki niso bili moji lastni, do ene same žene, ki na žalost ni bila moja, medtem ko so bili istočasno polljudje, za katere bi želel, da bi ne bili med ljudmi, polžene, za katere bi prav tako želel, da bi ne bile žene nikomur od ljudi.«

V teh Vittorinijevih izjavah že jasno slutimo rahli in osnovni akord, koncept njegovega bodočega dela o ljudeh, kajti Vittorini je takrat z delavci že poslušal vesti iz španske državljanske vojne in zdelo se mu je, da iz teh vesti vse bolj in bolj lušči samo dve besedi »mas hombre,« to pa je pomenilo »več človeka«. Od takrat naprej sta ti dve besedi njegov poetski motto — più uomo — več človeka. In ta motto kasneje tako glasno, skoraj himnično zapoje kot lajtmotiv njegovega romana o italijanski, v glavnem proletarski antifašistični borbi in Odporu prav v romanu *Ljudje in neljudje*.

V ljudeh in neljudeh prihaja Vittorinijev globoki humanizem, skoraj zagrizeni antifazišem in velika ljubezen ter povezanost z italijanskim proletariatom najbolj izrazito in pretresljivo do izraza. Še je v tem romanu njegov

stil poetsko rafiniran, v intermezzih se rad vrača k osebnim problemom svojega pisateljskega poklica in ustvarjanja, vendar »več človeka« je tu že prisotno v sleherni vrstici, ki je vsa borbena, nestrpno zmagujoča, pa če pričnemo že pri samem naslovu romana, ki je dokaj značilen in že kar simboličen.

»Prepričan sem,« pravi Vittorini v kurzivnih intermezzih romana *Ljudje in neljudje*, »da je velika skromnost biti pisatelj. To vidim po svojem očetu, ki je kovač, pa je pisal tragedije in to svoje pisanje tragedij ni smatral za nič bolj vzvišenega kakor svoje podkovanje konj... Bil je zelo skromen v svojem pisanju. Pripovedoval je, da je jemal od vseh. In poskušal je biti iz ljubezni do svojega pisanja skromen v vsem: da v vsem jemlje od vseh.« *Da v vsem jemlje od vseh*, to je osnovni princip Vittorinijevega pisanja, ki ga na drugem mestu v isti knjigi takole razvija: »Nekdo v mali sobici piše. On ve za to, kar je v človeku po vsem tistem, kar je v njem. Po vsem tistem pa, kar je pretrpel, lahko reče, kaj je počenjal nekdo drugi. Jaz sem trpel.« In še naprej na tretjem mestu v isti knjigi: »Radovednost nad ljudmi, nad tem kakšni so in kako gredo njihove stvari. Potovanje okoli njih. In pogovori: o njih in z njimi samimi, sredi tistega, kar delajo, ali pa kar kanijo storiti, pogovor o borbah in porazih, iskanje vzrokov tistemu kar počenjajo, celo pomagati jim pri delu, to je... biti v življenju in istočasno pogledovati po življenju: to je eden načinov obstoja, ki mi je bil vedno všeč, lahko bi dejal, moj način in prav rad sledim vsakomur, katerega morem videti na ta način.« In zaradi tega načina je Vittorini globoko prodril v italijanske preproste ljudi, da jim je enak med enakimi, neznanec med neznanci povedal in zapel o njihovi veliki človečnosti v borbi proti nacističnim neljudem in njihovim italijanskim fašističnim pomagačem. Iz te njegove koncepcije, metode, iz katere rezultira tudi stil, o katerem bomo posebej govorili v naslednjih odstavkih, je uspelo Vittoriniju v polni meri združiti napredno humano idejo z novo formo v čudoviti spev hrabremu italijanskemu proletariatu v borbi za njegovo lastno svobodo in svobodo rodnih tal. Se več, v svojem doslednem in miselno ter čustveno dognanem antifašizmu Vittorini povsod, na vseh napisanih straneh, poudarja solidarnost vseh narodov Evrope in sveta v borbi proti fašizmu. V tem svojem internacionalnem antifašističnem konceptu daje prav v knjigi *Ljudje in neljudje* Vittorin priznanje tudi nam Slovincem, češ, da so za isto stvar padali italijanski delavci po pločnikih Milana, kjer se roman sam dogaja pozimi 1944 leta, kot Grki v Grčiji, Slovenci v Sloveniji ali pa Norvežani na svojih tleh. To pa je že evropsko, širše in globlje zagrabljeni problem iz nedavnih minulih dni in v borbi milanskega proletariata lahko torej vidimo veliko antifašistično borbo vseh narodov Evrope in sveta. In prav v tem, v tej solidarnosti do vseh ostalih zatiranih narodov Evrope, postajajo *Ljudje in neljudje* ne samo dokument o borbi italijanskih množic proti fašizmu, temveč evropski, svetovni dokument o teh dneh, ki pa se iz gole dokumentarnosti pod pisateljevim peresom Elija Vittorinija razrašča tudi v visoko poetsko in umetniško podobo minulih težkih, krvavih, a velikih dni, na katere pa žal zdaj tako radi pozabljam.

Vittorini pa ni samo napreden pisatelj, temveč tudi po svojem političnem prepričanju pravi komunist. Vendar strogo loči čisto umetniško ustvarjanje od vsakodnevnih političnih praks: »Iskati v umetnosti,« pravi namreč, »progres

človeštva je eno, drugo pa je boriti se za ta progres na družbenem in političnem polju.« In nadaljuje: »V umetnosti ni važna volja, ni važna abstraktna zavest, niso važna racionalna prepričanja, vse je vezano samo na človekov psihični svet in ničesar novega se ne more manifestirati v njem, če ni ljudsko in preprosto človeško odkritje.«

Dejali smo že, da raste Vittorinijeva idejna in umetniška koncepcija iz njegovega globokega humanizma, da raste iz njegove ponižane in razžaljene človeške osebnosti, ki jo je teptal, žalil in poniževal nečloveški fašezem in da se je iz srda in upora do vsega tega rodila knjiga Pogovori na Siciliji in kasneje, 1945 leta, roman Ljudje in neljudje.

Stilna forma, ki je presenetljiva že v Pogovorih na Siciliji, se zvesto in dosledno razvija naprej tudi v Ljudeh in neljudeh. In če je v Pogovorih na Siciliji dogajanje samo še bolj pičlo in speljano zgolj na potovanje pisatelja iz Severne Italije domov na Sicilijo, potem so dogodki, napetost, dramatičnost in končno fabula sama v Ljudeh in neljudeh neprimerno bolj razgibani, dramatični in pestrejši. To je tudi razumljivo, saj je že tema po svoji naravi takšna.

Prva posebnost Vittorinijevega stila, ki najbolj pade že pri površnem branju v oči, je njegovo stalno ponavljanje, iteracija, bodisi posameznih besed, bodisi celotnih stavkov. To ponavljanje brez dvoma vsebuje v sebi elemente muzikalne gradnje, saj se osnovna melodija dominantno povrača in spremlja v tej, zdaj v oni obliki celotno glasbeno kompozicijo. In ta muzikalni prepis v prozo je hotel Vittorini poudariti prav s stalnim ponavljanjem istih besed, stavkov, predvsem vprašalnih stavkov v dialogih, kjer na vprašanje vprašani odgovarja z istimi besedami kot so v vprašanju, samo v pritrdilnem smislu.

Druga značilnost Vittorinijevega pisanja so številni dialogi, ki zavzemajo več kot polovico celotnega teksta romana. Ti dialogi naj učinkujejo melodramsko, hkrati pa omogočajo Vittoriniju tudi neposredno karakterizacijo oseb. Ne po klasičnem principu z opisovanjem, temveč direktno iz dialoga samega, načina izgovorjave, besednega zaklada, misli, izraženih v vprašanjih ali pa odgovorih, vse to naj samo, brez okrasja, karakterizira osebo. In priznati moramo, da ta način psiholoških karakterizacij v glavnem Vittoriniju plastično in prepričljivo uspe.

Tretja posebnost je naravnost hotena preprostost besednega zaklada, ki pa v bistvu le ni tako preprosta. Samo na videz. To pomaga Vittoriniju na eni strani, prav pri dialogih in karakterizacijah, na drugi strani pa mu prav skopost izraza, nekaj golih potez, daje večjo možnost plastičnega prikazovanja kot pa podrobni, detajlni in besedno nagrmdeni opis v stilu Balzaca in realistov sploh. V nekem smislu spominja ta skopost besed in njihovo skoraj monotono ponavljanje na moderno slikarstvo v žanru krokijev, ki z nekaj črtami in barvami impresivno podaja objekt, ki ga hoče posredovati gledalcu. Ničesar preveč v besedah, morda celo rajši manj, bi mogoče Vittorini sam zapisal za svoj skopi in hoteno preprosti besedni izraz.

Ta skopa sredstva pa spominjajo tudi na italijanske neorealistične filme, ki brez ateljejskega dekorja, kar po ulicah, cestah in barakah s sodelujočimi igralci-nezvezdniki hočejo biti in tudi so bolj neposredni, nenarejeni in prepričljivi.

Dalje se Vittorini na določenih mestih, predvsem v svojih kurzivnih meditacijah pa tudi drugod, rad poslužuje hotene nerazumljivosti, tako zaplete stavek, dialog, ali pa misel samo zato, da bi tudi na ta način pokazal bolj prepričljivo in nazorno, kako je včasih človeško življenje nerazumljivo in nejasno kot so včasih nerazumni, skoraj neartikulirani tudi človeški pogovori, misli, čustva in predstave.

Svojevrstni učinek dosega Vittorini tudi z nepriciziranimi imeni svojih junakov, tako n. pr. v Ljudih in neljudih skozi ves roman vemo za glavnega junaka samo njegovo ilegalno ime En 2, ničesar konkretnjšega pa ne vemo o njem, kaj je bil prej, samo bežno to, da je bil intelektualec. S tem je hotel Vittorini spet čim bolj plastično prikazati globoko ilegalo in konspiracijo v kateri so se ljudje poznali samo po ilegalnih imenih in niso vedeli o življenjskih usodah in podrobnostih svojih soborcev prav ničesar. S tem načinom je Vittorini še bolj povečal atmosfero milanske ilegale. Sploh pa je Vittorini več ali manj kaj malo konkreten v nasprotju z realizmom, pač zato, ker hoče s tem poudariti neko negotovost in nestalnost kot je pač stalno spremenljivo vse človeško življenje v vseh svojih oblikah.

Uspešno uporablja pisatelj tudi nasprotja med banalno vsakdanjostjo, v katero vpleta nenadoma visoko poetske in lirične vložke, kar spet povečuje impresivnost pripovedi ter omogoča širšo zajetje diapazona čustev, misli, prostora, časa in oseb hkrati.

V gradnji sami pa gradi Vittorini skoraj s sredstvi filmske montaže, kjer nas n. pr. ob drobni omembi kakšne osebe ali dogodka v naslednjem poglavju že popelje k tistemu dogodku ali osebi. Tako spretno montira in varira s posameznimi osebami in dogodki, ki pa vendar v celoti tvorijo skoraj popoln, pester in raznolik kaleidoskop Milana v zimi leta 1944. Hkrati pa mu takšen način omogoča tudi razmeroma kratka poglavja, ki jih je v romanu Ljudje in neljudje točno 117 in v nekem smislu tako spominjajo na posamezne kadre v filmskem scenariju. Tudi ta svojevrstna filmska in montažna tehnika prispevata po svoje k dinamiki in čim večji širini tega romana. Ta »napisani film« pa dopolnjujejo še muzika besed, dialogov in stavkov, skopa scenarija besed — in že imamo nekaj podobnega neorealističnemu filmu v stilu, kakega de Sica ali drugih italijanskih filmskih ustvarjalcev.

Očitno se pri Vittorinijevem stilu pozna tudi vplive Dos Passosa, Faulknerja in Hemingwaya, katere je Vittorini sam talentirano in umetniško prevajal v italijanščino.

Vittorini je danes urednik ene največjih naprednih italijanskih založb Einaudi, kjer ureja knjižno zbirko I Gettoni (Žetoni), v kateri izhajajo samo prva dela italijanskih pisateljev-začetnikov. Tudi v tem se kaže ta skrb in ljubezen naprednega pisatelja Vittorinija za bodoči naraščaj mladih italijanskih piscev.

Danes je Vittorini zelo plodovit pisatelj. Če bežno preletimo njegov dosedanji pisateljski opus, potem bomo tudi v njem kot celoti odkrili muzikalno, simfonično zgradbo in hkrati občutili dva glasbena »tempa«: adagio in allegro. Za Pogovori na Siciliji, ki so uglašeni bolj na adagio, da ne rečemo skoraj lamentoso, sledi 1945. leta izšli roman »Uomini e no« (Ljudje in neljudje), ki je v celoti napisan v izrazitem adagiu. Toda že leta 1947 je izdal Vittorini novo knjigo pod naslovom »Il Sempione strizza l'occhio al Fréjus« (Simplon mežika Fréjusu), ki je nasprotno uglašen na izraziti allegro. Le

donne de Messina (Mesinske žene), izšle leta 1949, pa se spet vračajo na temo *adagia* iz *Ljudi in neljudi*; v njih načenja Vittorini spet problem človeka in nečloveka, ki se skriva to pot v eni in isti osebi. Toda *adagio* Mesinskih žena preide spet v veselejši *allegro* v naslednji Vittorinijevi knjigi *Il soldato e la garibaldina* (Vojak in garibaldinka), ki je izšla leta 1950. V tej knjigi se Vittorini spet vrača na plodna tla rodne Sicilije, kjer upodablja sicilijanske družbene spopade med kmeti in fevdalnimi plemiči ter kmetjskimi delavci in bogatejšimi kmeti. Kaj pa ustvarja sedaj, ali se spet vrača na temo *adagia*, ne vemo, vemo pa samo iz njegovega pisma, ki nam ga je pisal, ko smo ga prosili za avtorizacijo *Ljudi in neljudi*, da je letos napisal spet novo delo, o katerem pa nismo mogli razbrati iz njegovega pismenega odgovora niti raznih podrobnosti niti naslova.

Vittorini ima danes v Italiji in v inozemstvu mnogo navdušenih bralcev in pristašev, prav tako pa tudi dokaj nasprotnikov. Kajti dejstvo je, da piše Vittorini zelo intelektualno, prefinjeno in marsikje hoteno komplicirano in da se je treba za razumevanje njegovega pisanja bolj poglobiti in včasih tudi malo več razmišljati kot pa samo udobno slediti teku fabule in nič več. Vendar pa ostaja dejstvo: na temo, na še blizko in veliko témo antifašistične borbe je Vittoriniju umetniško in idejno prepričljivo in tudi artistično novatorsko v skladu s povsem novo temo v sodobni evropski književnosti uspelo napisati morda najbolj prepričljiv, human, globoko idejen in skoz in skoz napreden roman o borbenemu antifašizmu in bistvu fašizma prav v romanu *Ljudje in neljudje*.